

LEYLA HÜSEYNOVA

AMEA-nın A.A. Bakıxanov adına

Tarix İnstitutunun dissertantı

e-mail: Leyla_Huseyinova@hotmail.com

**HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AZƏRBAYCANIN XX ƏSR
TARİXİNİN DÖVRLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ****Açar sözlər:** Heydər Əliyev, müstəqillik, suverenlik, Konstitusiya aktı**Ключевые слова:** Гейдар Алиев, независимость, суверенитет, Конституционный акт**Key words:** Heydar Aliyev, independence, sovereignty, Constitution Act

Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan xalqlarındandır. Ölkəmizin ərazisində həm eradan əvvəl, həm də sonra qüdrətli dövlətlər mövcud olmuş, xalqımızın siyasi, sosial-mədəni və iqtisadi tarixində mühüm rol oynamışlar. Tarixin bəzi taleyüklü məqamlarında, xüsusən keçid mərhələlərində bir çox insanların, bəzən isə bütün cəmiyyətin inkişaf yolunun müəyyənələnməsi, hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi yükü bir şəxsin çiyinlərinə düşür. Belə zamanlarda həmin şəxsiyyətin müdrikliyi, qətiyyəti və təcrübəsindən bütöv bir xalqın, ölkənin gələcəyi asılı olur.

Heydər Əliyev öz həyat və fəaliyyəti ilə Azərbaycanın XX əsr tarixini yazdı. Tariximizin bilicisi Heydər Əliyev Vətən tarixinin qəhrəmanlıq dolu səhifələrindən, zaman-zaman qarşılaşdığımız xəyanətlərdən ibrət almağı tez-tez xatırladırdı. Onun azərbaycançılıq məfkurəsinin kökündə xalqımızın milli-mənəvi birliyinin qorunması, soykökünə bağlılıq prinsipi ilə zəngin mədəni irsimizin fəxarətlə təbliği dururdu.

Heydər Əliyev 2000-ci il 29 dekabr tarixində yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət edərək Azərbaycan tarixini mərhələlərlə təhlil etmişdir. Heydər Əliyev bu çıxışında Azərbaycan tarixinin qədim dövründən XX yüzilliyin son onilliyinə qədərki tarixinin hər bir səhifəsini təhlil etmişdir. Bu müraciət neçə-neçə tarixçi alimlərin tədqiqatlarına istiqamət verən tarixi bir çıxış idi. Uzun illər Azərbaycan tarixinin məruz qaldığı saxtalaşdırmalara, təhriflərə son qoyan bu tarixi çıxışda Heydər Əliyev bir çox qaranlıq məqamlara işıq saldı. Beləki, bu müraciətdə ən vacib məqamlardan biri Azərbaycan tarixinin XX əsr hadisələrinə qiymət verilməsi idi. XX əsrdə iki dəfə müstəqillik qazanmış xalqımızın mübarizə tarixinə qiymət verən Heydər Əliyev ayrı-ayrı dövrlərə, hadisələrə, proseslərə aydınlıq gətirərək, gələcəkdə də həmin tarixi hadisələrin doğru-düzgün işıqlandırılması üçün zəmin yaratdı.

Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinin XX əsr mərhələsinin dövrləşdirilməsi məsələsi 2000-ci ildəki müraciətdən öncə də dəfələrlə dəyərləndirilmişdi. Hər il Respublika günü münasibəti ilə keçirilmiş tədbirlərdə Heydər Əliyev tarixçi – dövlət xadimi olaraq XX əsrin mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrinə öz münasibətini bildirmiş və elmi-nəzəri təhlilini bəyan etmişdir. 1998-ci il 27 may tarixində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Heydər Əliyev XX əsr Azərbaycan tarixini belə dövrləşdirmişdi: “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından keçən 80 il dörd mərhələyə bölünə bilər: birinci – 1918-1920-ci illər, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyət göstərdiyi illər; ikinci – 1920-1922-ci illər, Azərbaycan Sovet Sosialist Cümhuriyyətinin hakim olduğu illər; üçüncü – 1922-1991-ci illər, Azərbaycanın totalitar rejim, kommunist ideolo-

giyası şəraitində yaşadığı dövr, Azərbaycan Sovet Sosialist Cümhuriyyətinin Sovetlər İttifaqında başqa müttəfiq respublikalarla birgə fəaliyyət göstərdiyi dövr.” [1,s.389]

Ulu öndərin XX əsr Azərbaycan tarixinin dövrləşdirilməsində dördüncü mərhələ olaraq Azərbaycan Respublikasının müstəqil elan olunmasından başlayıb hələ də davam etməkdədir. Heydər Əliyev demişdir: “Dördüncü dövr 1991-ci ilin sonundan, dekabrından başlayır, Sovetlər İttifaqının dağılması ilə əlaqədar Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin elan edilməsi günündən indiyədək keçən illərdir. Bu mərhələlərin hər birinin tarixdə özünəməxsus yeri, Azərbaycan tarixində mənası, mahiyyəti və əhəmiyyəti vardır.” [1, s. 389]

Yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətdə ulu öndər Heydər Əliyev beş min illik dövlətçilik tarixinə yenidən nəzər salmağı tövsiyə edir. Dövlətçilik tarixinin ən parlaq mərhələsi olaraq XX əsri yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev bu dövrün tarixi hadisələrinin əsasında XIX əsrin milli oyanış proseslərinin durduğunu belə izah etmişdir: “XX əsrə qədəm qoyan Azərbaycan artıq bir çox sahələrdə, o cümlədən mədəniyyət, maarif və milli mətbuat sahələrində olduqca mühüm nailiyyətlər əldə etmişdi. Ən başlıcası isə Azərbaycanda müasir burjuaziya təbəqəsi formalaşmış ölkənin ictimai həyatında mühüm rol oynamağa başlamışdı. Bu dövrdə Azərbaycan ziyalılarının müxtəlif sahələrdə göstərdiyi fəaliyyət milli dirçəliş, milli oyanış, milli ruhun aşılması proseslərinə xidmət edirdi.” [2]

Məlum müraciətdə Heydər Əliyev əsrin tarixi hadisələrini daha əsaslandırılmış formada dörd mərhələyə bölmüşdür:

Birinci mərhələ: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün tarixi zəminin yetişməsi dövrüdür. Bu dövr 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması ilə başa çatır.

İkinci mərhələ: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrüdür (1918-1920).

Üçüncü mərhələ: 1920-ci il Aprel işğalından başlanan sovet dövrüdür. Bu dövr 1991-ci il oktyabrın 18-də “Müstəqillik Haqqında Konstitusiyaya Aktı”nın qəbul olunması ilə başa çatır.

Dördüncü mərhələ: 1991-ci ilin oktyabrından başlanan müstəqilliyimizin bərpası dövrüdür.

Ulu öndər birinci mərhələ olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına zəmin yaranmış dövrü dəyərləndirmişdir: “XIX əsrdən başlanan mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı, yeni mühitdə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırış və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün münbit zəmin yarandı. Bu dövrü XX əsr Azərbaycan tarixinin BİRİNCİ MƏRHƏLƏSİ adlandırmaq olar.” [2]

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasına münbit zəminin yaranmasını XIX əsrin ictimai-siyasi proseslərindən qaynaqlandığını göstərir və qeyd etmək lazımdır ki, bu yanaşma zamanın süzgəcindən keçmiş yeni bir yanaşma idi. Çünki uzun illər boyu XIX-XX əsrlərin tarixi proseslərinin təhlili başqa tərəflərə yönəldirilirdi. Sovet tarixşünaslığına müraciət edən zaman görürük ki, XX əsrin tarixi hadisələri 1917-ci ildə Rusiyada baş vermiş fevral inqilabına əsasən dövrləşdirilir və bütün ictimai-siyasi hadisələr təhrif edilir, hətta milli azadlıq mübarizəsi haqqında ümumiyyətlə danışılmaz. Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra tarix elmində münasibət dəyişsə də yenə də tarixi hadisələrə, onların dövrləşdirilməsinə münasibət birmənalı deyildi. Heydər Əliyevin məlum müraciəti tarix elminin konsepsiyasını dəqiqləşdirdi. Çox təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bəzən Heydər Əliyevin təhlil etdiyi dövrləşdirmə təhrif edilmiş və birinci mərhələ olaraq 1917-ci ilin fevral inqilabına qədərki dövr kimi verilmişdir.

2004-cü ildə çap edilmiş Qurban Bayramovun “Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi” adlı kitabında müəllifin mövzu ilə əlaqədar məqalələri, rəyləri toplanmışdır. Kitabda Heydər Əliyevin yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciətinin müəyyən məqamları şərh olunub. Lakin ulu öndərin XX əsrin Azərbaycan tarixi məsələlərini dövlətləşdirməsinin birinci mərhələsi bu cür təhlil edilib: “Müraciətdə tamamilə düzgün olaraq istiqlal fikrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi uğrunda mübarizədə XX əsrin 1917-ci il fevralına qədərki dövr Azərbaycan tarixinin birinci mərhələsi kimi qeyd edilir.” [4,s.132]

Qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin məlum müraciətində Azərbaycanın XX əsr tarixi proseslərinin dövlətləşdirilməsi Rusiyanın 1917-ci il fevral inqilabına əsasən verilməmişdir. Əksinə, Azərbaycan XX əsri ziddiyyətli ictimai-siyasi hadisələr və milli azadlıq hərəkatı fonunda başlayıb, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti kimi zəfərə nail olduğuna görə Heydər Əliyev düzgün olaraq dövlətləşdirməni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə istinad edərək qiymətləndirmişdir. Şərqdə ilk demokratik parlamentli respublika qurmuş Azərbaycan xalqının tarixini Rusiyada baş vermiş inqilaba əsasən dövlətləşdirmək nə dərəcədə doğrudur?! Rusiya işğalçı dövlət olduğuna görə orada baş verən ictimai-siyasi hadisələr Azərbaycana da təsir göstərirdi. Ancaq Azərbaycan xalqı və onun milli azadlıq mübarizəsinin önündə gedən ictimai xadimlər, ziyalılar, görkəmli şəxsiyyətlər dövrün siyasi proseslərindən yararlanaraq, böyük müstəqillik arzusunu həyata keçirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tariximizin ən şanlı səhifəsidir.

Ulu Öndər qürur dolu tarixin çoxdan haqqı olan dəyəri verdi: “Azərbaycan üçün İKİNCİ MƏRHƏLƏ çar Rusiyası dağılandan sonra ölkəmizin ilk dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövrüdür. Həmin dövrdə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddət ərzində həyata keçirdiyi ciddi tədbirlər sayəsində bütün dövlətçilik atributları - öz parlamenti, hökuməti, ordusu və pul vahidi olan müstəqil, suveren bir dövlətə çevrildi. O, bütün dövlətçilik göstəricilərinə və prinsiplərinə görə Şərqdə ilk demokratik respublika idi.” [2]

Dünyanın bütün azərbaycanlılarına ünvanlanmış müraciətdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixini dəyləndirən Heydər Əliyev ictimai-siyasi xadimlərin xalqımız üçün, dövlətçiliyimiz üçün xidmətlərinə böyük dəyər verərək demişdir: “Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadad bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxulislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əli ağa Şıxlinski, Sultan Məcid Qənizadə, Xəlil bəy Xasrəmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir.” [2]

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması zamanı Milli Şuranın elan etdiyi “İstiqlal bəyannaməsi” dövlətin gələcək siyasətinin əsas prinsiplərini bütün dünyaya bəyan etməsi Heydər Əliyevin çıxışında xüsusi vurğulanmışdır: “Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi tarixi bəyannamə yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin başlıca prinsiplərini bütün dünyaya bildirdi. Bəyannamədə elan edilmiş prinsiplər - Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını müəyyən etmək, insanların hüquq bərabərliyinə hörmət, bütün xarici dövlətlərlə, habelə qonşu xalqlarla dinclik və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq, bir-birinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmaq prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq nüfuzunu artırdı. 1920-ci ilin yanvarında Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyi de-fakto tanındı.” [2]

Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinə olan köhnə konyukturçu, təhrifçi yanaşmalara son qoyaraq, ən qaranlıq və ziddiyyətli məsələlərə olan qərəzli münasi-

bətlərə aydınlıq gətirdi. Heydər Əliyevin AXC-nin beynəlxalq nüfuzu məsələlərinə münasibəti tarixçilər üçün elmi istiqamət oldu. Müstəqilliyimizin bərpasından sonra tarix elmində baş vermiş ideallaşdırma da Heydər Əliyevi narahat edirdi. Bu cəhətdən Heydər Əliyev tarix elmində baş qaldırmış populist, diletantçılıq, konyukturçuluq meyllərinin aradan qaldırılması üçün tədqiqatçıları yeni elmi konsepsiya ilə silahlandırdı.

XX əsrin ictimai-siyasi hadisələrinin üçüncü mərhələsi 1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ilə başlayır. Məhz bu dövrdə Azərbaycanla Rusiya arasında hərbi-iqtisadi müqavilə imzalanmış, Azərbaycanda xarici ölkələrin nümayəndəlikləri, o cümlədən Rusiya konsulluğu da fəaliyyət göstərirdi. Bu o demək idi ki, Azərbaycan hələ də öz ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaqda idi. Lakin hadisələrin sonrakı gedişi Azərbaycanın əleyhinə çevrildi. Ulu öndər məlum müraciətində bu məsələlər haqqında demişdir: “Azərbaycanın bu dövrdə yürütdüyü uğurlu siyasətin təzahürlərindən biri kimi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması istiqamətində aparılan işlər, Moskva və Qars müqavilələri, Genuya konfransı sayıla bilər. 1920-ci ildə Bakıda Şərq xalqlarının birinci qurultayı keçirildi. Bolşeviklər Şərq ölkələrinin yeni inqilabi dəyişikliklərə can atmaq arzusunda olmadıqlarını gördükdən sonra, öz siyasi məqsədləri nəminə Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması ideyasından əl çəkildilər.” [2]

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyindən məhrum edilməsi prosesini elmi-nəzəri təhlil etmişdir. O, 1920-1922-ci illəri Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlandığı dövr kimi qiymətləndirmiş, Azərbaycan Sovet Respublikasının SSRİ-yə qatılmasını müstəqilliyin sonu kimi dəyərləndirmişdi: “1921-ci ildə Zaqafqaziya Federasiyasının yaradılması artıq müstəqilliyin itirilməsi yolunda atılan ilk addım oldu. 1922-ci il dekabrın 30-da SSRİ-nin yaranması isə Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoydu. O, bir sıra dövlətçilik atributlarını, o cümlədən bayraq, gerb, himn və konstitusiyasını qoruyub saxlamasına baxmayaraq, bir çox sahələrdə özünün beynəlxalq hüququn subyekti olmaq statusunu itirmişdi.” [2]

XX əsrdə Azərbaycan tarixinin ən böyük mərhələsi 1922-1991-ci illəri əhatə edən “sovet dövrü”dür. XX əsrin 90-cı illərində bəzi tarixçilərin təhriflərinə məruz qalmış bu dövrün iqtisadi və intellektual potensialı danılmazdır. Heydər Əliyev özü bu tarixi dövrün öndə gedən lideri olaraq Azərbaycanın iqtisadi, mədəni, elmi potensialının yüksəlməsi uğrunda, milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub saxlanması nəminə əvəzsiz işlər görmüşdü. 70 illik sovet dövrünü tutarlı faktlarla dəyərləndirən Heydər Əliyev ən vacib məqamları təhlil edərək tarixçilərə elmi-nəzəri istiqamət verdi. 20-30-cu illərin quruculuq işləri, 1937-ci ilin repressiyaları, İkinci Dünya müharibəsinin ağır illəri, 60-cı illərin mənfi meylləri, bu meyllərin 70-80-ci illərdə böyük zəhmətlər hesabına aradan qaldırılması və Azərbaycanın ümumittifaq miqyasında birincilər sırasına yüksəlməsi, bu kimi digər tələyüklü tarixi hadisələr XX əsrdə baş vermiş Azərbaycan tarixinin ən ümdə ictimai-siyasi prosesləridir. Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycan SSR-in Mərkəzi Komitəsinin Birinci Katibi vəzifəsinə təyin olunduğu gündən Azərbaycanın ictimai-siyasi, sosial-mədəni quruculuğuna başlamışdır. XX əsrin 60-cı illərinin sonu-70-ci illərində Azərbaycanın ümumi yüksəlişi fonunda xalqımızın tarixi keçmişinə də maraq artdı, bu sahədə də oyanış başlandı. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə həyata keçirdiyi bütün bu əzəmətli quruculuq işlərinin çox böyük tarixi əhəmiyyəti bundan ibarət idi ki, xalqımızda milli qürur, milli mənlilik şüuru oyandı, azadlıq, müstəqillik duyğuları baş qaldırdı. Tarix elmlər doktoru, professor Yaqub Mahmudov “Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi” əsərində bu haqda yazır: “Heydər Əliyev hələ o zaman müstəqil yaşadığımız bu günləri görürdü, doğma Vətəninə bu günlər üçün

hazırlayırdı. Böyük düha sahibi yeni Azərbaycanı-bugünkü Azərbaycanı hələ o vaxtdan qurmağa başlamışdı!” [7,s. 95]

Sovet rejiminin bütün xüsusiyyətlərinə dərinlən bələd olan və zəngin idarəçilik təcrübəsi qazanmış Heydər Əliyev Azərbaycanı düşmüş olduğu ağır vəziyyətdən qutarmaq üçün qəti addımlar atmağa başladı. O, ölkənin uzunmüddətli, dinamik və hərtərəfli inkişafını təmin edən kompleks inkişaf proqramları hazırlayıb, dərhal onların icrasına başladı.

Azərbaycanı özü-özünü təmin edə bilən, müstəqil yaşamağa qadir olan və elmi-texniki cəhətdən yüksək tərəqqi etmiş bir ölkəyə çevirmək onun planlarının başında gəlirdi. Azərbaycanın müstəqilliyə gələn yolunu hələ o zaman Heydər Əliyev başlamışdı. Heydər Əliyev deyirdi: “Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, sistemli şəkildə artan xarici iqtisadi əlaqələri, dünya iqtisadiyyatına get-gedə daha dərinlən inteqrasiya olunması hələ 1970-1985-ci illərdə təməli qoyulmuş xalq təsərrüfatı potensialına əsaslanır.” [2]

Üçüncü mərhələ XX əsrin ən dinamik, eyni zamanda hadisə və proseslərin qeyri-sabit olduğu bir dövrdür. Çünki SSRİ-nin dağılması prosesi gedən zaman Cənubi Qafqazda “Qarabağ” döyünü meydana çıxırdı. Azərbaycan xalqı eyni vaxtda həm erməni terroru ilə qarşı-qarşıya qalmış, həm də SSRİ boyunduruğunu qırmaq üçün milli-azadlıq hərəkatına başlamışdı. Nəhayət, 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan “Müstəqillik Haqqında Konstitusiyaya Aktını” qəbul etdi. Bu müstəqilliyin bərpası demək idi. Heydər Əliyev bu tarixi hadisəni belə qiymətləndirmişdi: “Müstəqillik haqqında bəyannamə iki həftə ərzində “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya aktının qəbul edilməsini nəzərdə tutsa da, naməlum səbəblərdən bu iş düz 48 gün, yəni oktyabrın 18-nə qədər, onun dərc olunması isə daha 20 gün yubadıldı. Konstitusiyaya aktı qəbul edilərkən Ali Sovet bu haqda referendum keçirmək haqqında qərar qəbul etməli idi. Bu da naməlum səbəbdən noyabrın 15-ə qədər yubadıldı.” [2] Ulu öndərin məsələyə tənqidi yanaşmasının əsası var idi. Respublikanın ən məsuliyyətli anlarında dövlət rəhbərliyinin qətiyyətli addımları hadisələrin sonrakı gedişində öz nəticələrini göstərirdi.

Heydər Əliyevin dövlətləşdirməsində XX əsrin tarixi hadisələrinin dördüncü mərhələsi olaraq 1991-ci ilin oktyabrın 18-dən başlayan Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası dövrü nəzərdə tutulmuşdur. Tarix elminin Heydər Əliyev konsepsiyasında dördüncü mərhələdə müstəqilliyin təkidlə qorunub saxlanması mücadiləsi dururdu. Ulu öndər ən kəskin geosiyasi ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi və ölkəni parçalanmaq təhlükəsindən qurtardı. Heydər Əliyev müharibə məsələsində düzgün mövqe tutaraq, uzaqgörən siyasətçi kimi mövcud vəziyyəti ələ aldı. Tez bir zamanda atəşkəsə nail olmaqla Azərbaycanı qanlı burulğandan xilas etdi. Bu haqda professor Yaqub Mahmudov yazır: “Heydər Əliyev real vəziyyətdən çıxış edərək atəşkəs rejiminə nail oldu. Bununla Azərbaycanın gənc, sağlam qüvvələrinin mənasız yerə qırılmasının qarşısını aldı-genefonumuzu xilas etdi. Bu, Azərbaycan xalqının yaşaması, gələcəyi demək idi!” [3,s.118]

Ulu öndər xarici siyasətdə müstəqil Azərbaycanın mövqeyini uğurlu addımlarıyla bildirdi. Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu və şöhrəti durmadan artdı. Xarici siyasətdə Heydər Əliyevin ən böyük uğuru Azərbaycanı türk dünyasından təcrid olunmuş vəziyyətdən çıxartması oldu. Bu haqda Yaqub Mahmudovun məqaləsində oxuyuruq: “Azərbaycan Respublikası qardaş türk dövlətləri ailəsinin bərabərhüquqlu üzvü, Heydər Əliyev isə bütün türk dünyasının müdrik yol göstərəni, zəmanəmizin Atatürküdür!” [3,s.118]

Heydər Əliyev bütün tarixi dövrlərdə, ənənəvi düşmənlərimizin həmişə Azərbaycanın əleyhinə istifadə etdikləri “erməni kartı”na qarşı neft strategiyasını irəli sürdü. “Əsrin

müqaviləsi”, Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas neft ixracı kəməri, həmçinin Bakı-Ərzurum qaz kəməri regionda ictimai-siyasi prosesləri Azərbaycanın xeyrinə yönləndirdi. Heydər Əliyev İpək Yolunun dirçəldilməsi strategiyası ilə də Azərbaycanı iqtisadi blokadadan çıxarmaq üçün məharətlə istifadə etdi. Bu strategiyanı alim belə təhlil etmişdir: “Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasını şimaldan və cənubdan məngənəyə salıb sıxan, onun xarici ölkələrlə əməkəvi əlaqələrini kəsən qüvvələrə qarşı Şərq-Qərb dəhlizi açdı.” [3,s.119]

Azərbaycanın dövlətçilik ənənələri çox zəngin və qədim tarixə malikdir. Azərbaycanda milli-mənəvi birlik naminə, dövlətçilik naminə, 60 milyonluq böyük bir xalqın varlığı naminə Heydər Əliyev daxili və xarici düşmənlərə qalib gəldi. Azərbaycan xalqı üçün XX əsr çox çətin ictimai-siyasi hadisələrlə tarixə çevrildi. Heydər Əliyev öz varlığı ilə, fədakar, təəssübkeş əməlləriylə bu tarixi yazdı. XX əsrin 70-ci illərindən xalqımızı yalnız inkişafa aparan Heydər Əliyev 90-cı illərin keçid dövründə də xalqımızı bədrəməyə qoymadı, müdrik siyasəti ilə Azərbaycanı beynəlxalq aləmdə sayılan dövlətlərdən etdi.

Dünya ölkələri, beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanı müstəqil hüquqi dövlət olaraq tanıdı. Bu gün Qafqaz regionunda lider dövlət olaraq Azərbaycan öz sözünü qətiyyətlə deyir. Bütün bu uğurlar Heydər Əliyevin üstün zəkasının, uzaqgörən siyasətinin nəticəsidir. Dünya siyasətçiləri də böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevi düzgün qiymətləndirmişlər. Fransanın dövlət xadimi Jak Şirak demişdir: “Azərbaycanın Avropa ölkələri ailəsində özünəlayiq yer tutmasını böyük təcrübəyə malik, şöhrətli dövlət xadimi Heydər Əliyevin uzaqgörən, müdrik siyasətinin gözəl bəhrəsi kimi dəyərləndirirəm. Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul edilməsi, bu ölkədə insan haqlarının qorunması, demokratiyanın möhkəmlənməsi, daim inkişafda olması məhz Heydər Əliyevin siyasətinin nəticəsidir.”[5,s.76]

ƏDƏBİYYAT

- 1.Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubieyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi//Respublika sarayı, 27 may 1998-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 15-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərnəşr, 2005, səh.389.
- 2.Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti //Bakı şəhəri, 29 dekabr 2000-ci il//Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir.31-ci kitab.Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar/ Bakı, Azərnəşr, 2010, səh.283.
- 3.Bayramov Qurban. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi/elmi red: İ.Hüseynova; rəy: A.Məmmədov, İ.Zeynalov.-Bakı:Təhsil, 2004.-264 səh.
- 4.Mahmudov Yaqub. Azərbaycan:qısa dövlətçilik tarixi. Bakı, 2005. 140 səh.
- 5.Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu.// Yeni Azərbaycan Partiyası. “Azərbaycan”, Bakı. 2003. 638 səh.
- 6.Dünyanı heyran qoyan insan. /İdeyanın müəllifi və buraxılışa məsul: Ramiz Mehdiyev//Azərnəşr, Bakı,2004. 376 səh.
- 7.Mahmudov Yaqub. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı, “Təhsil”.2002. 328 səh.

ГУСЕЙНОВА ЛЕЙЛА АХЛИМАНОВНА
Диссертант Института Истории им.
А.А.Бакыханова НАНА

**ВОПРОСЫ ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИСТОРИИ XX ВЕКА
В НАСЛЕДИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА**

29 декабря 2000 года в связи с наступлением нового века и третьего тысячелетия в своём обращении к азербайджанскому народу Гейдар Алиев дал поэтапный анализ истории Азербайджана. В своём выступлении Гейдар Алиев проанализировал каждую страницу от древних времён до последнего десятилетия XX века. Это обращение стало историческим выступлением, которое дало направление в научных исследованиях многих историков. Это историческое выступление положило конец фальсификации, которой подвергалась история Азербайджана на протяжении многих лет и пролило свет на многие тёмные моменты. Таким образом, один из важных моментов, этого обращения – оценка события истории Азербайджана XX века.

LEILA HUSEYNOVA
Degree of the Institute of History
of Azerbaijan National Academy of Sciences

**PERIODIZATION OF THE HISTORY OF THE TWENTIETH CENTURY,
THE ISSUE OF HEYDAR ALIYEV'S HERITAGE**

On the 29th of Desember, 2000 appealing to Azerbaijan people in the connection of the new century and the third millennium Heydar Aliyev gave the phased analysis of the Azerbaijan history. In his speech Heydar Aliyev analysed every page of the Azerbaijan history beginning from the aincient times till the last decade of the XX century. That speech was the historical appeal showing the way to investigations of many scientists-historians. In that historical speech bringing to the end the falsifications and forging that the Azerbaijan history was subjected to for long years Heydar Aliyev threw light to many dark points of the history.

Rəyçilər: t.e.d. Y.M.Mahmudov, t.e.d.t.e.d.R.C.Süleymanov
AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Əliyevşünaslıq" şöbəsinin
25.01.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.22).